

УДК 81+7.071.3Кон

Роксана Скорульська
(Київ)

ОЛЕКСАНДР КОНИСЬКИЙ (не надто офіційний портрет)

Статтю присвячено окремим сторінкам життя і творчості Олександра Кониського (1836–1900) – українського письменника, публіциста, педагога, громадського діяча, автора першої наукової біографії Т. Шевченка (1898–1901), одного з фундаторів Товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові (1873) та ініціатора його перетворення в НТШ, активного учасника заснування журналів «Зоря» і «Правда» тощо.

Ключові слова: Стара громада, Т. Шевченко, Молитва за Україну, М. Лисенко, спогади М. О. Кониської.

Статья посвящена отдельным страницам жизни и творчества Александра Кониского (1836–1900) – украинского писателя, публициста, педагога, общественного деятеля, автора первой научной биографии Т. Шевченко (1898–1901), одного из основателей во Львове Общества им. Т. Г. Шевченко (1873) и инициатора его превращения в НТШ, активного участника создания журналов «Зоря» и «Правда» и т. п.

Ключевые слова: Стара громада, Т. Шевченко, Молитва за Україну, Н. Лысенко, воспоминания М. А. Кониской.

This article deals with some moments of life and activities of Oleksandr Konyskyi (1836–1900), a Ukrainian writer, publicist, teacher, a public figure, an author of the first scientific biography of T. Shevchenko (1898–1901), one of founders of the T. Shevchenko Society in Lviv (1873), an initiator of the latter's transformation into the Shevchenko Scientific Society, and an active participant of establishing magazines *Zoria* and *Pravda*, etc.

Keywords: Old Hromada, T. Shevchenko, Prayer for Ukraine, M. Lysenko, Reminiscences of M. Konyska.

«Між українськими письменниками, що розпочали свою працю вже по смерті Тараса Шевченка, одне з перших місць займає Олександр Кониський, що помер у грудні 1900 року в Києві. Повних 40 літ працював він на ниві нашого рідного слова, будив сонних і письмом і словом, боровся з найрізнішими противностями, терпів переслідування від російського уряду і докори від власних земляків, та до самої смерті не перестав дбати про одне велике діло – про просвіту рідного народу і про вменшення на світі здириства, кривди та неволі людської», – писав Іван Франко про людину, з якою довгий час спілкувався і співпрацював [14, с. 46–47].

У 2016 році виповнилося 180 років від народження Олександра Яковича Кониського (1836–1900), який зробив неоціненний внесок в історію України як письменник, перекладач, журналіст, видавець, лексикограф, педагог, професійний адвокат, громадський діяч ліберального напрямку. Щодо характеристик О. Кониського, найбільш парадоксальною є, здається, дана йому М. Сумцовим: «Галицький писатель из русских украинцев» [12, т. 15]. «Рід Кониських ще на початку 17 віку вийшов з Галичини, де й брав здавна участь у місцевому житті. Але дав він і кількох всеукраїнської мірки людей. Таким був знаменитий наш письменник 18 віку Юрій (Георгій) Кониський, відомий архієпископ білоруський, до таких належить скромний та безчиновний його нащадок – Олександр Кониський, не менш од того славний у літопису найновішого нашого життя та письменства», – писав у передмові до видання творів О. Я. Кониського його духовний учень і послідовник Сергій Єфремов [8, с. V].

Щодо родоводу Кониських, то до кінця ХХ ст. взагалі була відсутня бодай якась інформація. Спірка іноді заходила навіть з приводу рідства його з Георгієм Кониським, архієпископом білоруським, філософом, поетом і драматургом. Тут здебільше переважала московська «установка», що то зовсім чужі між собою люди. Мовляв, не тулється з невдахою-громадівцем до славетного «російського» філософа й просвітителя. Сьогодні рід Кониських вдається прослідкувати з початку XVII ст. – від Кас'яна, володаря «Кас'янових млинів» на Чернігівщині. У п'ятому поколінні бачимо в цьому роду отого самого Георгія Осиповича Кониського (1818–1896), що походив з ніжинських дворян і уславився як поборник православ'я в опорі Унії за часів Катерини II. З його біографією – без ярликів і замовчування богословського спрямування його творчості – тепер ознайомитися не важко. Та й з проблемами «проросійської діяльності» Г. Кониського трохи розібралися: отримавши від Катерини II грамоту до польського короля, у Сеймі польському обстоював він інтереси не Росії взагалі, а конкретно, захищав – Галичину, до того ж саме тоді, коли Катерина II намагалася навіки закреслити «українське питання», знищивши Запорожжя... Йдеться про промову на захист прав та свобод православного люду, проголошену Г. Кониським на Сеймі 27 червня 1765 року перед польським королем Станіславом Понятовським [6, с. 3].

Вістимо – на священику отці Георгієві ця гілка роду перервалася... Рід Кониських продовжився далі по лінії Георгієвого троюрідного брата Федора Григоровича. Від його онуків, Якова Федоровича та Якова Романовича, в одному поколінні народжується двоє тезок – Олександрів Яковичів Кониських. Про сина Якова Федоровича знаємо лише рік смерті – 1935. Однак Олександр Якович – син Якова Романовича Кониського та сестри декабриста І. Горбачевського – з юних літ береться продовжувати справу свого знаменитого прадіда цілком свідомо, навіть декларативно: за спогадами близьких, портрет Георгія Кониського завжди висів над його письмовим столом. Мали, вірогідно, вплив на становлення його світогляду й родинні розповіді про волелюбні погляди дядька-декабриста...

Олександр Якович Кониський народився 6 (18) серпня 1836 року на хуторі Переходівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії в зубожілій дворянській родині. Початки грамоти дістав від матері та діда – старосвітського священика; один рік відвідував дворянську повітову школу в Ніжині; потім було життя в сирітському домі та навчання в Чернігівській гімназії, з якої тринадцятилітнього хлопця було виключено «за писання українських віршів». В автобіографічній повісті «Молодий вік Максима Одинця» (1900) О. Кониський пише, що в 1853–1854 роках подорожував по Чернігівській і Полтавській губерніях, тоді мав змогу побачити життя та побут покріпачених селян, залишків нескореного козацтва, старосвітських священиків та інших суспільних верств. Де міг – читав юнак людям заборонені твори Шевченка та іншу підцензурну літературу. Повернувшись до Ніжина, О. Кониський навчався деякий час у Ніжинському ліцеї, що давав вищу освіту, але на перешкоді знову стали матеріальні нестатки та ще й хвороба очей. Зустрічається подекуди інформація, що юнаком він брав участь у воєнних діях під час Кримської кампанії. Насправді ж на відбуття військової служби О. Кониський з 1854 року служив на низових посадах у Кримінальній палаті в Полтаві. Зацікавившись адвокатурою, здав екстерном іспити на кандидата прав, а після селянської реформи 1861 року зайнявся адвокатською практикою, сподіваючись захищати інтереси «визволених невільників». Друкуватись у пресі О. Кониський почав з 1858 у «Черниговских губернских ведомостях». Протягом 40 років виступав у періодиці Російської та Австро-Угорської імперії, зокрема, його статті, замітки, кореспонденції, рецензії, огляди знаходимо в таких газетах і журналах: «Черниговский листок» (Чернігів), «Основа» (Санкт-Петербург), «Слово» (Київ), «Галичанин» (Львів), «Вечорниці» (Львів), «Русская сцена» (Санкт-Петербург), «Мета» (Львів), «Русалка» (Львів), «Правда» (Львів), «Зоря» (Львів), «Світ» (Львів), «Діло» (Львів), «Буковина» (Чернівці), «Ватра» (Стрий), «Вестник Европы» (Санкт-Петербург), «Дзвінок» (Львів), «Русская мысль» (Санкт-Петербург),

«Записки НТШ» (Львів), «Киевская старина» (Київ), «Русская старина» (Київ), «Крымский вестник» (Крим), «Руслан» (Львів), «Літературно-науковий вісник» (Львів), «Журнал для всех» (Санкт-Петербург). О. Кониський не лише був кореспондентом багатьох видань, але й працював членом редакційних колегій та редактором ¹.

У примітках до «Листування членів Старої громади з М. П. Драгомановим» зазначено, що О. Кониський «...Року 1854 служив урядовцем у Прилуці, потім у Полтаві, де ввійшов у щільні стосунки з місцевими українофілами з Д. П. Пильчиковим на чолі і розпочав брати діяльну участь в українському русі» [5, с. 631]. Ставши членом Полтавської громади, О. Кониський разом з однопумцями організує в Полтаві недільні та вечірні школи, дві суботні школи для єврейських дітей, громадську бібліотеку, читає публічні лекції, пише підручники для початкової грамоти («Українські прописи», 1862 р.; «Арихметика або шотниця», 1863 р.), як член і кореспондент комітету Петербурзького товариства грамотності у своїх зверненнях до різних установ обстоює ідею української національної школи, потребу навчання рідною мовою.

У січні 1863 року його було заарештовано за підозрою в належності до нелегальної політичної організації й у позасудовому порядку вислано спочатку до Вологди, а звідти в Тотьму, де йому судилося знайти дружину. Одружився він з Марією Олександрівною Пестеревою. Мабуть, його вразила освіченість провінційної панночки: Марія виховувалася в Москві у матеріної рідні – купців Кокоревих, володіла іноземними мовами, знала математику, мала незалежну, енергійну вдачу та чималий посаг. Одружившись з О. Кониським з палкого романтичного кохання («убёгом» – всупереч волі батьків), вона відмовилась від значної частини посагу («Кокаревского подвір'я» у Москві на березі Канави, напроти Кремля) на користь старшої сестри ². У шлюбі з Олександром Яковичем Марія Олександрівна народила й виховала 7 дітей ³, але завжди залишалась далекою від мистецьких і політичних змагань чоловіка.

Року 1865 через поганий стан здоров'я О. Кониський отримав дозвіл виїхати за кордон для лікування. У Галичині він тісно зійшовся з діячами українського відродження Олександром Барвінським, Омеляном Огоновським, Павлом і Богдаром Кирчівими та ін. М. Кониська (дочка) згадує: «Отец получил разрешение на поездку в Галицию, куда родители и поехали и где прожили два года. Затем возвратились в Россию, жили в Елисаветграде, Бобринце и потом в Екатеринославе. Все время отец был под негласным надзором полиции, что его очень угнетало. И вот моя энергичная мамочка, двадцати одного года, со мной “в предмете” ⁴ едет в Петербург и добивается снятия с отца надзора. Вскоре после моего рождения родители купили имение в Полтавской губ. в Прилуцком уезде, Каменку, куда мы все и переехали» [4, ч. II, с. 14]. Лише 1872 року О. Кониському дозволено було переїхати до Києва. На той час романтика почуттів поступилася побутовим та ідейним незгодам, що зробили подружнє життя нестерпним, особливо з огляду на важкі характери обох та періодичні романи Олександра Яковича... Його онука – Євгенія Оникіївна Малиновська – згадувала: «Знаю, что его жена, моя бабушка Мария Александровна, урожденная Пестерева (1847–1919), считая, что влияние деда пагубно отразилось на характерах старших детей (Евгении, Александра и Марии), желая уберечь младших (Ольгу, Наталию, Юрия и Надежду), настояла на том, чтобы дед жил отдельно от семьи. В собственном доме, сначала на Бибиковском бульваре, затем на Мариинско-Благовещенской, дед занимал две отдельные комнаты со своим выходом» [3, ч. III, с. 106].

Нехтуючи родинними обставинами, О. Кониський усі сили віддавав літературній і громадській роботі. «Перехід Кониського в Київ припав на час, коли по звісім антракті 1863–1870 рр. центром українського руху, що став відживати по тім антракті наново, стає Київ, і тут починає розвиватися в різних напрямках діяльність громади свідомих українців. До них пристає Кониський, а встигнувши тим часом заробити собі деякий маєток адвокатурою, віддає всі сили громадській і літературній діяльності. Він далі заходиться коло укладання популярних книжок, бере діяльну участь в редакції тодішнього органу київських українців “Киевского телеграфа”, пробує

організувати й якесь періодичне видавництво в українській мові, але сі заходи його розбивалися о звісну систему, зазначену указом 1876 р.» [10, с. 24].

Викладаючи з 1872 року в Києві, О. Кониський, як член міської вчительської ради, обстоює необхідність введення у школах української мови. С. Єфремов, характеризуючи громадську діяльність О. Кониського, писав: «Ні тяжкі обставини громадського життя, ні особистий клопіт не відтягнули Кониського від громадських справ, і ледве чи знайдеться яка з них протягом 40 літ його діяльності, в якій би він не брав участі чи то як ініціатор, чи як щирий працівник» [8, с. XXX].

Однак цензурні та адміністративні утиски дедалі більше позначалися на творчій праці О. Кониського. Друкуючи свої твори переважно в Галичині, він змушений був користуватися численними псевдонімами, щоб хоч якимось унеможливити поліцейські переслідування. Проте його літературні псевдоніми (О. Верниволя, Ф. Ґоровенко, В. Буркун, Перебендя, Переходовець, О. Хуторянин та ін. – усього близько 150!) викликані, можливо, не лише обставинами його літературної творчості, але й специфікою психологічного стану в різні періоди життя ⁵.

Особливо складною, насиченою різними подіями була в житті О. Кониського друга половина 1880-х років. Хоча у цей час він обирався гласним Київської міської думи, однак поліція й надалі стежила за кожним його кроком. Так, 8 липня 1885 року, коли письменник повертався зі Львова до Києва, на прикордонній станції Волочиськ жандарми затримали його, принизливо обшукали, відібрали видані в Галичині книжки та рукописи. Цей арешт, а згодом безперервні виклики в Києві до поліції, хуліганські звинувачення зі сторінок шовіністичного «Киевлянина» упродовж двох років травмували душу. Нелегкий характер Олександра Яковича ускладнював його спілкування навіть з духовно близькими людьми. Раз-по-раз зустрічаємо згадки про спірки з «Циклопом» у листуванні членів Старої громади з М. Драгомановим та поміж собою. Водночас його епатажність і безкомпромісність імпонували галичанам, які завжди вважали його «своїм» за походженням. Тож серед них О. Кониський здобував дедалі більшу популярність. Тривалий час він матеріально й інтелектуально підтримував літературно-науковий і політичний часопис «Правда», що відіграв визначну роль у формуванні української національної свідомості. Він став одним із засновників «Руської історичної бібліотеки», у 1873 році – одним з фундаторів Товариства імені Т. Шевченка у Львові, у 1892 – одним з ініціаторів перетворення його в НТШ (Наукове товариство ім. Т. Шевченка), якому згодом заповідав великі кошти (чим особливо загострив стосунки з дружиною та дітьми).

Літературна спадщина О. Кониського нараховує близько 50 оповідань (здебільшого з народного життя), ряд поетичних і драматургічних творів, переклад українською «Щоденників» Т. Шевченка, докладну біографічну працю «Тарас Шевченко-Ґрушівський. Хроніка його життя» (1867), значну кількість статей проукраїнського напрямку в галицькій та російській пресі... «Це був типовий працівник передсвітньої доби з усіма плюсами і мінусами такого типу робітників. Не створив, та й не міг створити нічого вікопомного, зате всюди залишав сліди своєї невичерпної енергії» [8, с. XXX].

Теза про «вікопомність» виявилася помилковою, хоча ні сам С. Єфремов, ні його сучасники, ні навіть наше покоління до останніх років ХХ ст. цього не передбачали.

Річ у тім, що 1885 року, працюючи над створенням української читанки для галицьких народних шкіл, О. Кониський пише текст «Дитячого гімну», що був того ж року з музикою Миколи Лисенка виданий Львівським «Академічним братством» у серії «Бібліотека музикальна» як «Молитва руських дітей». Твір цей ввійшов навіки в історію України, як другий національний гімн, і як віднедавна вже канонізована «Молитва за Україну» – «Боже Великий, Єдиний...».

Однак лише в 1993 році професор Роман Кирчів зі Львова, досліджуючи листування галицького літератора та громадського діяча Павла Кирчіва з Іваном Франком та його брата Богдана (Богдара) Кирчіва з Олександром Кониським ⁶, зібрав вичерпну інформацію про історію створення «Молитви...». Дослідником було з'ясовано,

що в 1884 році студент Львівської духовної семінарії Богдар Кирчів познайомився з О. Кониським під час виступу письменника перед львівською молоддю. Семінаристи мріяли видати збірник українських народних пісень та авторських творів. З цього приводу Б. Кирчів писав О. Кониському: «При співах і піснях народних ліричного, любовного змісту, хай молоді і старі співають “Ще не вмерла”, “Чи довго ще кривді й надсиллю глумити святе наше право розвою”, хай ідуть і інші нові пісні між народ, – пісня зробить своє. І наколі́ Ви, Високоповажний Добродію, прочитавши лист наш до Високоповажного Лисенка писаний ⁷, прихильні будете думкам нашим, які руководять нами при отсім видавництві, то і своєї значущої не відкажіть нам підмоги: своїм многодостойним впливом вставтеся за нас до Високоповажного Батька Лисенка, щоб зволив підпомогти нам своїми творами. Найбільше ж просимо Вас, щоб Ви переказати зволили Єму те, що ми не сміємо сказати: ми б з найбільшою вдякою прийняли від Него такі дарунки, коли б підложив під музику та убрав своїми чаруючими звуками деякі многоцінні думки Високоповажних панів В-р-н-в-лі [Верниво́лі], Перебенді ⁸, І. Франка і такі інші» ⁹ [7, с. 8].

Судячи з усього, наведений лист Б. Кирчіва, датований 26 січня 1885 року, став отим своєчасним поштовхом, що об’єднав творчий потенціал давніх сподвижників – Миколи Лисенка та Олександра Кониського ¹⁰. Вже 28 березня 1885 року О. Кониський повідомляє Б. Кирчіву: «На сей раз маю до Вас ось яку просьбу. Я написав “Молитву руських дітей”, а Лисенко завів її в ноти і придбав дуже хорошу музику, котра тут усім дуже подобалася. На лихо у нас не можна її надрукувати, а, на нашу думку, варто б було той гімн розповсюдити і в селах, і в школах Галичини. Тим-то я післав ту “Молитву” з нотами до В[исокоповажного] Володимира Шухевича (Куркова, ч. 25), просячи його поради, як би то надрукувати; але гадаю собі, що у Шухевича і свого діла по шую, а ми б бажали, щоби “Молитва” була надрукована ще в маї. Хочу просити вас: візьміть ту “Молитву”, перегляньте з людьми тямущими і одпишіть мені: 1. Чи сподобається вона в Галичині і чи, варто її друкувати? 2. Коли варто – що коштуватиме видання (примірників 500)? 3. Де ліпше надрукувати – чи у Львові, чи у Липську? 4. Чи не візьмете Ви або чи не включите кого, що має досвід, до видання і продажу його? Моє бажання каже, щоб видання було не розкішним, але дешеве якомога, щоб могли і селяни его набути. Гроші від продажу повернути на користь Вашого Комітету, і себто на кошти видання Вашого “Кобзаря”. В часописах про сю річ вістки не подавайте поки що. Я вельми був би вдячний Вам, коли б Ви спитали і написали мені щиро, що скажуть про сю річ і що порадять як Шухевич, так і Вахнянин і інші Ваші композитори і кращі музики. Щиро поздоровляю Вас і жду Вашої відповіді. Ваш щирий Перебендя» [9, с. 10].

Володимир Шухевич дав новому твору оцінку в листі, що одержав Кониський 21 квітня: «Позвольте тепер, що вискажу погляди наших людей на композицію, Она, як така – прекрасна, але для дітей – трудна до вивчення напам’ять, бо нема тої скочности в ній, яка характеризує всі діючі та школярські пісні, або тої, що у “Ще не вмерла Україна”, “Дай же, Боже, добрий час”. Темпо заповільне. Я пробував своїх вчити – не здужали; Вахнянин хотів вивчити в школі, так на хлопцях було спізнати, що душа їх жару бажає. Тож розкажіть про се Лисенкові – яка його в тім думка. Коли східно з нашою – най переробить, тоді надішліть, зараз піде до друку. А коли ні – най іде й так: Она – яко молитва, – прекрасна, тільки що задля своєї поваги – не вкорениться між діти, як інші пісні» [9, с. 11].

Як бачимо тепер, М. Лисенко не зважив на ті «регіональні побажання». І вже 29 травня В. Шухевич пише: «“Молитву” передав я до літографа. Скоро буде готова, повідомлю Вас» [9, с. 11].

Отже, можна датувати олівцевий автограф ¹¹ єдиного релігійного твору на літературний текст, написаного М. Лисенком для триголосного дитячого хору і озаглавленого «Дитячий гімн», лютим-березнем (до 28.03) 1885 року. Перше видання його було здійснене протягом літа того ж року. Попри прогнози В. Шухевича, «Молитва

руських дітей» набула широкої популярності найперше – в Галичині¹². Щоправда, авторство О. Кониського й досі згадується надзвичайно рідко – вогонь його полум'яного серця, спалахнувши вдосвіта, розчинився в перших променях світанку української державності, так само, між іншим, як і його рід... Бо в Україні роду О. Кониського не лишилося...

Діти не брали участі у батькових змаганнях. Доля і так судилася їм тяжка, як більшості їхнього покоління. Хіба що відсутність ідейних засад робила це життя ще безнадійнішим. Старша дочка Євгенія «была единственная из семьи, которую отец украинизовал и однажды она выступала на Шевченковском вечере, на котором читала доклад, написанный отцом» [4, ч. II, с. 91].

Як згадує далі її сестра Марія: «Отец очень хотел выдать Женюшу замуж за Грушевского Михаила Сергеевича, впоследствии академика, всемирно известного историка. Но Грушевский абсолютно не нравился сестре, так что, когда он приходил, я моментально мчалась к ней и извещала ее об его приходе, и она убегала в наш чудесный сад, а папа после того, как Мих. Серг. входил в кабинет, выходил в нашу большую переднюю, разделявшую отцовский кабинет от моей и Жени комнаты и, обращаясь ко мне, прыгавшей здесь на одной ножке, говорил: “Машуня, где Женя?” Я делала в высшей степени невинное лицо и говорила: “не знаю, она, кажется куда-то совсем ушла”. Вскоре М. С. получил кафедру во Львове и переехал в Галицию» [4, ч. II, с. 92].

Спогади Марії Олександрівни Кониської (у заміжжі – Малиновської¹³) містять багато цікавих подробиць про всіх членів родини. Хоч і склалися вони вже наприкінці життя, проте дихають теплом і безпосередністю юнацького сприйняття світу, випромінюють невмирущу любов і повагу до людей, з якими звела Марію Олександрівну доля в юні роки в батьківському домі. Зустрічаємось на цих сторінках зі старшими й молодшими Лисенками, Драгомановими, Косачами, Старицькими, Цвітковськими; бачимо «в дії» «Стару громаду» і членів «Плеяди», М. Грушевського, С. Єфремова... Спогади ці випромінюють добро, снагу до життя, віру в майбутнє, де повинні справдитись надії людей, які оточували її поруч з батьком – Олександром Яковичем Кониським.

Микола Лисенко 10 грудня 1900 року писав до Бориса Познанського: «29 ноября помер Олександр Якович Кониський; був слабував на запалення легких, але не тяжко; помер же від паралічу серця. Багацько дуже було вінків з різних міст українських – від одесян, чернігівців, киян різних фракцій, харківців, – всі з укр[аїнськими] написами. Не вельми багато йшло за труною, але молодь несла труну на руках до самої домовини. 6–7 промов було при домовині на укр[аїнській] мові виключно; я теж де-що промовив. Не було лишень отцов редакції “К[иевской] Ст[арини]” – Н[аумен]ка, Косача, Трегубова. Старий Житецький і Беренштам були у церкві і трохи провели. Втрата у нас з його смертю велика, не так як якого талановитого письменця, але як великого працівника і організатора» [11, с. 310].

Перші стислі повідомлення про О. Кониського «як просвітителя в Галицькій Русі» та його коротку біографію подав протягом 1890–1896 років видатний український культурно-освітній діяч Василь Лукич¹⁴. У 1899 році ім'я О. Кониського було внесено до російського словника Ф. Брокгауза та І. Ефрона, а 1903 року – до «Большой энциклопедии» за редакцією С. Южакова. Діяльність О. Кониського як громадсько-політичного і культурно-освітнього діяча знайшла певне відображення в працях О. Авдиковича, М. Грушевського, С. Єфремова, К. Студинського, І. Франка. У 1927 році завдяки турботам одного з найближчих учнів С. Єфремова, що був тоді Головою Управління Академії (ВУАН), на могилі було встановлено пам'ятник у вигляді козацького хреста й огорожу¹⁵. Проте, на жаль, десять тисяч, заповіданих О. Кониським, не дістались Академії: гроші відсудило Чернігівське земство... Загибель С. Єфремова в сталінських таборах, радянські репресії та цензурні настанови до кінця 1980-х років «поховали» пам'ять про О. Кониського – аж доки незалежна

Україна не заспівала на повний голос його з М. Лисенком «Дитячий гімн» («Боже, Великий, Єдиний, нам Україну храни!»).

Нині опубліковано й викладено в Інтернет докладні дослідження і численні короткі довідки про О. Кониського – про його життєвий шлях, різносторонню письменницьку діяльність: різножанрову поезію, прозу, белетристику; публіцистику (зокрема статті із суспільних наук); переклади з російської, англійської, німецької мов; літературну критику; працю над біографією Т. Шевченка; про внесок О. Кониського в громадську справу... Докладно висвітлювати бодай якийсь з тих питань не було метою нашого допису.

Наостанок варто ще раз процитувати С. Єфремова: «Як той Мойсей, він умирає на порозі землі обітваної, тільки здалеку, немов з гори побачивши перші ознаки громадського прокиду Але, як Мойсееві, належить йому заслуга одного з провідників українського народу по пустині лихоліття – і певне місце в пантеоні наших робітників, яких працею український світ держався і вдержався» [8, с. XXXI].

Зі спогадів дочки О. Кониського Марії Олександрівни Малиновської

Летом 1878 г. мы переехали на Мало-Владимирскую (ныне ул. Гершуни) ¹⁶ в дом цензора Лайминга. У родителей возникла мысль купить собственный дом, и они деятельно занялись поисками подходящей усадьбы. Наконец остановились на усадьбе кн. Баратова по Бибииковскому Бульвару (ныне бульвар Шевченко) № 38 – против Безаковской ул. ¹⁷ [згодом Комінтерна, тепер С. Петлюри. – Р. С.] и теперь снесенного памятника графу Бобринскому ¹⁸.

Когда родители купили эту усадьбу, она состояла из 2-х-этажного дома и рядом маленькой хибарочки, в которой помещались пекарня и жила семья владельца этой пекарни Просьяниченко <...> и громадного, окруженного с трех сторон садами сада. Сад был обсажен акациями, и впервые, когда 8-ми летней девочкой меня туда привел отец, произвел на меня впечатление таинственного леса.

И вот в этой усадьбе, в этом чудном саду с его 3-мя террасами, с виноградом и фруктами прошло мое детство, юность и более зрелый возраст <...> Вскоре после моего выхода замуж (1889 г.) и отъезда в Сибирь дома на Бульваре были проданы. Полученную после продажи домов сумму родители разделили пополам. Мать на свою часть купила дом по ул. Пятакова (Мариинско-Благовещенской) под № 84 и дачу в Боярке (станция по Юго-Западной ж. д.). Отец продолжал жить в доме матери, как-то снова вошел в семью <...> В распоряжении отца были две большие хорошие комнаты. Кабинет на улицу и спальня во двор. Вход в кабинет был из передней, а в спальню – из столовой. В этой спальне 29-го ноября (ст. ст.) 1900 г. от воспаления легких на руках матери скончался отец. Скончался днем, когда никого кроме матери не было дома, т. к. пользовавший отца доктор Рындовский накануне уверил мать, высказывавшую беспокойство о серьезном положении отца, что отцу лучше.

Очень часто навещала отца Анна Львовна Берло. К сожалению, в [19]26-м или 1927-м году в редактируемом М. С. Грушевским журнале «Украина» Берло очень пошло описала смерть моего отца и с чрезвычайно некрасивой стороны выставила мать. Ни я, ни сестра Евгения, жившая в это время в Киеве, из уважения к своей учительнице, не возражали. Умирая, отец просил дать ему бумагу, на ней успел только написать «прошу»...

После смерти отца к его письменному столу был допущен Доманицкий, который, как мне рассказывали (я не приезжала, т. к. и не успела бы на похороны отца, а послала только деньги на венок, который и был возложен моим племянником Володей Киричинским, сыном Евгении Александровны), долго рылся в ящиках письменного

стола. В результате этой работы было выкрадено последнее завещание отца в пользу семьи¹⁹ и оставлено 1-е.

Когда по истечению необходимого срока завещание было вскрыто, то оказалось, что наибольшая сумма 10 тысяч завещана будущей Украинской Академии Наук. Академия была мечта отца, но 36 лет тому назад это казалось чем-то чудовищным. Затем более мелкие суммы были завещаны Черниговскому земству на основании школы в Переходовке, месте рождения отца, Науковому Товариству им. Шевченко, дочери Евгении 3 тысячи и бесконечному количеству фельдшерлиц и чтиц, ухаживавших за отцом в последнее время. Сумма завещания каждой не превышала пятисот рублей.

Мать была обижена содержанием завещания до глубины души. Особенно ее обижало, что из всех детей, которых ведь было семеро, завещано только одной дочери Евгении.

И вот началась долгая, томительная канитель суда. С одной стороны мать, с другой стороны Черниговское земство в лице адвоката Шрага. Фамилии адвоката матери не помню, но был какой-то очень не удачный. Душеприказчиком отца был Александр Игнатьевич Лотоцкий. Ему же было завещано авторское право. Бедная мать очень раздражалась и волновалась.

С 1908 по 1911 г. я жила три года с детьми в Ленинграде. <...> В один из этих 3-х лет в Ленинграде был Михаил Сергеевич Грушевский, мать тоже была в это время в Ленинграде <...> Мать связалась с Грушевским и всячески старалась заинтересовать нас вопросом о завещании, и просила даже некоторых советов у моего мужа. Советы Иоанникий Алексеевич давал охотно, но в общем в вопросе о завещании мы стояли совершенно в стороне, т. к. были на стороне отца по сути завещания, но оба бесконечно любили мою мать. И действительно перед завещанием отца, игнорируя, конечно, что было завещано только одной дочери, можно было преклоняться. Тогда так желать и надеяться на Академию на Украине!

В 1927 году, благодаря старанию одного из наиболее близких учеников отца Сергея Александровича Ефремова, бывшего тогда председателем Управления Академии, на могиле отца были поставлены крест и ограда, и 19 августа я, муж, сестра Евгения и С. А. Ефремов были на могиле. Я украсила могилу цветами и невольно воскликнула: «Академия була його мрія, и ось два академіка на його могилі». Но, увы! Десять тысяч не достались академии. Черниговское земство выиграло процесс, и деньги пошли ему» [4, ч. II, с. 75–83].

¹ Упродовж 1869–1873 років О. Кониський опублікував близько 15 статей з питань цивільного процесу в фаховому журналі «Судебный вестник». Уже в 1880-х роках захопився проблематикою звичаєвого права, залишивши й у цій царині значний науковий доробок [13].

² У листопаді 1991 року правнучка О. Кониського Маріанна Цезарівна Шабат (1922–2009) передала до Музею Миколи Лисенка понад 100 артефактів родинного архіву Кониських, зокрема і три зошити зі спогадами своєї матері – Марії Олександрівни Малиновської (Кониської), цитати і фактаж з яких використано в пропонованій статті.

³ Євгенія (1866–1937), Олександр (1870–1921), Марія (187–1941), Ольга (1873–1907), Наталія (1876–1951), Юрій (1878–1942), Надія (1881–1973). Інформація надана М. Ц. Шабат у 1991 році.

⁴ Тобто «при надії» (вагітною).

⁵ Скажімо, в останні роки життя нервово-психічний стан О. Кониського настільки погіршився, що в одному з доносів «Начальника Киевского Губернского Жандармского Управления № 1225 Август 16 дня 1889 года г. Киев» стосовно того, що «в настоящее время продолжает существовать в г. Киеве Украинская партия под главенством “Громады”», його згадано як «ныне обезумившегося Александра Яковлева Конисского» [1].

⁶ Відповідно двоюрідний та рідний діди професора Романа Кирчіва.

⁷ Лист не зберігся.

⁸ Схоже, Богдар Кирчів тоді не знав, що це псевдонім О. Кониського.

⁹ Тут і далі листи, які стосуються історії створення «Молитви за Україну», цитуються за публікаціями Романа Кирчіва.

¹⁰ М. Лисенком на вірші О. Кониського 1905 року написані солоспіви «Ратай» і «Сиротина», а також «В ясну ніч» (1908).

¹¹ Нотний аркуш альбомного формату з олівцевим автографом твору, озаглавленого М. Лисенком «Дитячий гімн», зберігається у Музеї Миколи Лисенка [2].

¹² На Східній Україні «Молитва...» фактично не була відома до середини 1990-х років.

¹³ Малиновський Іоаникій (Оникій) Олексійович (1868–1932) – український історик, правознавець, громадський діяч, академік ВУАН (з 1925 р.).

¹⁴ Псевдонім В. Левицького.

¹⁵ Хрест ще й тепер стоїть – уже в четвертому ряду могил ліворуч від центральної алеї Нового Байкового цвинтаря, а від давньої огорожі немає жодного сліду.

¹⁶ Уперше згадується в 1834–1836 роках як Маловолодимирська (на честь св. Володимира, для відрізнення від однієї з головних вулиць Києва – Володимирської). У 1911 році названа Столипінською – від імені російського державного діяча П. Столипін, який після поранення 1 вересня 1911 року в Київській опері помер 5 вересня в клініці Маковського на Маловолодимирській (нині – буд. № 33). З 1919 року перейменована на честь есера-терориста Григорія Гершуні. У 1937 році стала вулицею Ладо Кецховелі (грузинського соціал-демократа). За два роки з'явилася п'ята назва – вулиця В. Чкалова. Під час окупації Києва (1941–1943) носила ім'я українського історика В. Б. Антоновича. У 1996 році відбулося сьоме (останнє?) перейменування вулиці – на честь письменника Олеся Гончара.

¹⁷ З 1985 року за цією адресою розташовано Український центр з обслуговування пасажирів на залізничному транспорті України (УЦОП), центральні залізничні каси та готель «Експрес».

¹⁸ Тепер тут встановлено пам'ятник М. Щорсу.

¹⁹ Іншої інформації про наявність подібного заповіту не виявлено, натомість, сам О. Кониський широко декларував свій намір залишити гроші НТШ або українській Академії наук.

1. Доповідна «Начальника Киевского Губернского Жандармского Управления № 1225 Август 16 дня 1889 года г. Киев» [ГАРФ (ЦГАОР СССР), ф. 102, оп. 1889, од. зб. 357].
2. Лисенко М. Дитячий гімн // Фондова колекція Музею Миколи Лисенка (Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького) далі – ММЛ, КН-108, НЛА № 82.
3. Малиновская Е[вгения] И[оаникиевна]. Из устных рассказов, преданий и легенд, бытовавших в семье Конисских [ММЛ, КН-5915, РД № 590/3].
4. Малиновская (Кониська) Мария Александровна. Воспоминания (в 3-х тетрадях) [ММЛ, КН-5915, РД № 590 (1–3)].
5. Архів М. П. Драгоманова. Т. І. Листування членів Старої громади з М. П. Драгомановим 1870–1895 рр. // Варшава, 1938.
6. Бережков М. М. Георгий Конисский // Новое время. – 1895. – 11 (23) февр. – С. 3.
7. Боже великий, єдиний: До історії першодруку молитви-гімну України: [сл. О. Кониського, музика М. Лисенка] // Україна. – 1994. – № 1. – С. 8, 10.
8. Єфремов С. Олександр Кониський // Кониський О. Вибрані твори. – Київ : Сяйво, 1927. – С. III–XXVIII.
9. Кирчів Р. Першодрук молитви-гімну // Мета. – Львів, 1994. – 4 січ. (№ 1/2). – С. 10–11
10. М. Г. [Грушевський М.] Олександр Кониський. 18 (30)/VIII 1836 – 29/XI (11/XII) 1900 // Хроніка українсько-руського НТШ у Львові. – 1901. – Вип. 1. – Ч. 5. – С. 21–29.
11. Микола Лисенко. Листи / упоряд., передм., комент. Р. М. Скорульської // Київ : Муз. Україна, 2004. – 680 с.
12. Сумцов Н. Кониский Александр // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1890–1907. – 1895. – Т. 15А (30) : Коала – Конкордия. – 2, II, 2, 479–960.
13. Усенко І. Кониський Олександр Якович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. Т. 5. Кон–Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2008. – 568 с. : іл. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Koniskii_O.
14. Франко І. [Ів. Франко] Олександр Яковлевич Кониський // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 13. – С. 46–47 [2-ї паг.].

SUMMARY

The submitted article attempts to consider some aspects of relations between Oleksandr Konyskyi and his like-minded persons – members of the Old Hromada, as well as his roles in co-operation between figures of Over Dnipro Lands and Halychyna within the framework of literary and publishing spheres and in other national and public affairs. The article affords an opportunity to look at one of the leading Old Hromada persons from an unusual perspective, since a chain of facts is still completely unrevealed, or it has been presented from certain another viewpoint. Some moments of personal dealings with his family members have been complemented with fragments of the Reminiscences of his daughter M. Konyska (Malynovska), as well as with information from documents of the familial Archives of Konyskyis and domestic memoirs handed over to the Museum of Mykola Lysenko from the granddaughter A. Konyskyi – Marianna Shabat.

In our opinion, the submitted information can not be considered sufficient for the thorough disclosure of character and activities of Oleksandr Konyskyi, taking into account its bare amount. However, there is a reason of reporting it to the public in order to mould more manifold portrayal of one of the leading figures of the period of Ukrainian society's formation at the turn of the XIXth–XXth centuries.

Keywords: Old Hromada, T. Shevchenko, Prayer for Ukraine, M. Lysenko, Reminiscences of M. Konyska.